

Basic directions of logopedic work with preschoolers in dislalia

Naila Huseynova

Doctor of Philosophy in Pedagogy, assistant professor, Azerbaijan State Pedagogical University, Azerbaijan. E-mail: nailyahuseyn72@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-9959-6996>

Abstract. The article presents directions of formation correct pronunciation skills and habits during logopedic work on preschool children with dyslalia. Stages of logopedic work on children with dyslalia were recorded, and the purpose of each phase was widely disclosed. During the stages of logopedic training, the work of the logopedist is analyzed in stages, from the creation of emotional contact with the child to the formation of pronunciation. In addition, articulation gymnastics are presented for the purpose of holding training sessions on the development of articulation organs. The article also provides directions for correcting the types of sigmatism.

Keywords: dyslalia, sound, pronunciation, emotional contact, articulation gymnastics, skill, preschool age, logopedic work.

<http://dx.doi.org/10.29228/edu.113>

To cite this article: Huseynova N. (2020) Basic directions of logopedic work with preschoolers in dislalia. *Journal of Preschool and Primary Education*, V. 230, Issue 1, pp. 107–116.

Article history: Received — 18.01.2020; Accepted — 28.01.2020

Məktəbəqədər yaşlı dislaliyalı uşaqlarla aparılan loqopedik işlərin forma və istiqamətləri

Nailə Hüseynova

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Azərbaycan Dövlət Pedaqogik Universiteti. E- mail: nailyahuseyn72@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-9959-6996

Xülasə. Məqalədə dislaliyalı məktəbəqədər yaşlı uşaqlarla loqopedik işin aparılması zamanı düzgün tələffüz bacarıq və vərdişlərinin formalaşdırılması istiqamətləri təqdim olunur. Dislaliyalı uşaqlarla loqopedik işin mərhələləri qeyd olunaraq, hər mərhələnin məqsədi geniş açıqlanır. Müəllif loqopedin uşaqla emosional kontakt yaratmasından başlayaraq səsini düzgün tələffüzünün formalaşdırılmasına qədər loqopedin gördüyü korreksiya işlərini mərhələlərlə təhlil edir. Bundan əlavə, artikulyasiya orqanlarının inkişafı üçün nəzərdə tutulan məşğələlərin keçirilməsi məqsədilə artikulyasiya gimnastikaları təqdim edilir. Məqalədə həm də siqmatizmin növlərinin korreksiya istiqamətlərindən söz açılır.

Açar sözlər: dislaliya, səs, tələffüz, emosional kontakt, artikulyasiya gimnastikası, məktəbəqədər yaş dövrü, loqopedik iş.

<http://dx.doi.org/10.29228/edu.113>

Məqaləyə istinad: Hüseynova N. (2020) Məktəbəqədər yaşlı dislaliyalı uşaqlarla aparılan loqopedik işlərin forma və istiqamətləri. «Məktəbəqədər və ibtidai təhsil», № 1 (230), səh. 107–116.

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 18.01.2020; qəbul edilib – 28.01.2020

Giriş / Introduction

Dislaliya məktəbəqədər yaş dövründə geniş yayılmış səs tələffüzü pozulmalarının formalarından biridir. Bu yaş dövründə artıq uşaqlarda səsələrin tələffüzü, əsasən, təkmilləşmiş olur və norma həddinə çatır. Bununla belə, inkişafın müəyyən mərhələsində sosioloji, fərdi və patoloji amillərin təsiri nəticəsində uşaqlarda

tələffüz qüsurları öz-özlüyündə keçib getmir, daha da dərinləşir və ağır nitq patologiyasına çevrilir.

Dislaliyalı uşaqlarla loqopedik işi təşkil edərkən qarşıya qoyulmuş əsas məqsəd nitq səsələrini düzgün tələffüz etmək bacarıq və vərdişlərinin formalaşdırılmasından ibarətdir [«Azərbaycan Respublikasında xüsusi qayğıya ehtiyacı olan (sağlamlıq imkanları məhdud) uşaqların təhsilinin təşkili üzrə inkişaf Proqramı (2018-2024-cü illər)», əlavə 368]. Loqopedik iş düzgün və vaxtında tətbiq edilərsə, dislaliyanın bütün formalarında uğurlu nəticələr əldə etmək mümkün olar. Bəzi hallarda (mexaniki dislaliya zamanı) loqopedik işin daha səmərəli nəticə verməsi üçün korreksiya işi ilə yanaşı, tibbi müdaxilə də olunur.

Əsas hissə / Main Part

Uşağın nitq fonemlərini düzgün tələffüz edə bilməsi üçün aşağıdakı bacarıqlara malik olması lazımdır:

- akustik əlamətlərinə görə bir səsi digər səsələrdən fərqləndirmək;
- səsələrin düzgün tələffüzünü yanlış tələffüz formasından fərqləndirmək;
- səsələri tələffüz etdiyi zaman eşitmə nəzarətini həyata keçirmək;
- səsini normaya salınmış akustik effektini təmin etmək üçün lazım olan artikulyasiya vəziyyətini bilmək. (Bunun üçün uşaq danışmaq zamanı hər səsə uyğun olan artikulyasiya vəziyyətini dəyişdirməyi və nitqin bütün növlərində səsəndə düzgün istifadə etməyi bacarmalıdır.)

Loqoped işin daha səmərəli və keyfiyyətli olması üçün məşğələlərin təşkilində müxtəlif metodlardan istifadə etməlidir. Tələffüz qüsurları üzərində işləyərkən əlverişli şəraitin yaradılması loqopedik iş prosesində vacib şərtlərdən biri hesab olunur. Bunun üçün loqoped aşağıdakı şərtlərə əməl etməlidir:

1. Uşaqla loqoped arasında emosional kontakt yaradılmalıdır.
2. Loqopedik işin daha maraqlı təşkili formalarını işləyib hazırlamalıdır.
3. Loqoped işin gedişində uşağın yorğunluğunu aradan qaldırmaq üçün müxtəlif iş üsulları hazırlamalıdır [Əzizova Z.M., Cəfərova R.Q., İsmayilov Ş.N. 2008].

Loqopedik məşğələlər müvafiq cədvələ əsasən, müntəzəm olaraq, ən azı həftədə 3 dəfə aparılır. Loqopedin verdiyi ev tapşırıqları valideynlərin köməyi ilə, qısamüddətli tapşırıq kimi, gün ərzində 2–3 dəfə yerinə yetirilir. Tələffüzdə olan qüsurların aradan qaldırılmasında aşağıdakı amillər nəzərə alınmalıdır:

- nitq qüsurlarının ağırlıq dərəcəsi;
- uşağın yaş və fərdi xüsusiyyətləri;
- məşğələlərin müntəzəm keçirilməsi;
- valideynlərin köməyi və s.

Dislaliyanın sadə formasında aparılan korreksiya işləri bir aydan üç aya qədər, mürəkkəb dislaliyada isə altı aya qədər müddəti əhatə edə bilər.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda tələffüz qüsurları kiçik məktəb yaş və digər yaş qruplarından olan uşaqlarla müqayisədə daha asanlıqla və tez aradan qaldırılır. Dislalialının aradan qaldırılmasına ümumi korreksiya işi müəyyən mərhələlərlə həyata keçirilir. Hər mərhələdə ümumi məqsədə xidmət edən məsələlər həll edilir. Həmin mərhələlər bunlardır:

- hazırlıq mərhələsi;
- ilk tələffüz bacarıq və vərdişlərinin formalaşdırılması mərhələsi;
- kommunikativ vərdiş və bacarıqların formalaşdırılması mərhələsi [Əzizova Z.M., Cəfərova R.Q., İsmayılov Ş.N. 2008].

Bununla belə, elmi ədəbiyyatlarda loqopedik işin neçə mərhələdən ibarət olması haqqında vahid fikir yoxdur. Mütəxəssislər loqopedik işin mərhələləri haqqında müxtəlif fikirlər irəli sürmüşlər. F.Ray öz tədqiqatlarında loqopedik işin iki, O.Pravdina və O.Tokareva üç, M.Xvatseva isə loqopedik işin dörd mərhələdən ibarət olduğunu qeyd etmişlər.

I. Hazırlıq mərhələsi. Bu mərhələdə əsas məqsəd uşağı məqsədyönlü şəkildə korreksiya prosesinə cəlb etməkdir. Bunun üçün bir sıra pedaqoji və xüsusi loqopedik vəzifələr həll edilməlidir. Əsas pedaqoji vəzifələrdən biri məşğələnin məqsədini müəyyənləşdirməkdən ibarətdir: loqoped uşaqla emosional kontakt yaratmalı, onun etibarını qazanmalıdır. Loqopedik kabinetdə məşğələ uşağa maraqlı oymalıdır. Loqoped uşaqla ünsiyyətdə nəzakət qaydalarına xüsusilə əməl etməli, çox ciddi və rəsmi şəraitin yaranmasına yol verməməlidir. Loqopedik məşğələlərin gedişində uşaq loqopedin təlimatlarını yerinə yetirərək, müvafiq davranış normalarını mənimsəyir. Hazırlıq mərhələsində həll olunan məsələlərə uşağın idrak proseslərinin inkişafı da daxildir. Bu mərhələdə uşaqların ixtiyarı diqqətə, yaddaşı, təfəkkür əməliyyatları, xüsusilə analitik düşüncə, müqayisə, nəticə və s. idrak proseslərinin inkişafı nəzərdə tutulur.

Xüsusi korreksiyaedici vəzifələrə aşağıdakılar daxildir:

- a) nitq səslərini, yəni fonemləri tanımaq və fərqləndirmək;
- b) artikulyasiya bacarıq və vərdişlərini formalaşdırmaq [«Azərbaycan Respublikasında xüsusi qayğıya ehtiyacı olan (sağlamlıq imkanları məhdud) uşaqların təhsilinin təşkili üzrə inkişaf Proqramı (2018-2024-cü illər)»].

Dislalialının növündən asılı olaraq, bu vəzifələr paralel və ya ardıcılıqla yerinə yetirilə bilər.

Dislalialının akustik-fonematik növündə korreksiyaedici işin əsas məqsədi uşaqlarda fonemləri bir-birindən fərqləndirmək bacarığını inkişaf etdirməkdir. Bu problemi həll etmədən səslərin düzgün tələffüzünü formalaşdırmaq olmaz. Dislalialının qarışıq və kombinasiya edilmiş formalarında loqopedik işin əsas məqsədi reseptiv bacarıqların inkişafı üzərində iş aparmaq və artikulyasiya bazasını inkişaf etdirməkdir.

Səs tələffüzünün təhlil əməliyyatları zamanı fonemlərin fərqləndirilməsində bacarıq və təcrübə inkişaf etdirilir. Uşağın bir səsi digər səslərdən fərqləndirmə

bacarığı inkişaf etdikdən sonra başqa əməliyyat növlərinə keçmək olar. Sonrakı məşğələlər zamanı uşağın əvvəlki nitqi ilə normaya salınmış nitqinin xüsusiyyətlərini müqayisə etmək lazımdır.

Fonematik dislalialıya zamanı səs-nitq aparatında olan çatışmazlıqları aradan qaldırmaq, artikulyasiya hərəkətlərini düzgün formalaşdırmaq lazımdır. Funksional dislalialıya zamanı artikulyasiya bazası üzərində iş mexaniki dislalialıya nisbətə daha asanlıqla yerinə yetirilir. Loqopedik işin birinci mərhələsində aparılan işlərin böyük qismi artikulyasiya orqanlarının fəaliyyətini aktivləşdirməyə yönəlmişdir.

Artikulyasiya orqanlarının inkişafı üçün nəzərdə tutulan məşğələlərin keçirilməsi istiqamətində bir sıra tələblər irəli sürülmüşdür:

1. Tələb olunan mövqeni qəbul etmək və onu saxlamaq bacarıqlarını inkişaf etdirməklə bir artikulyasiya məxrəcindən asanlıqla başqa məxrəcə keçilməsi təmin edilməlidir.

2. Artikulyasiyanın inkişafına yönəlmiş tapşırıqlar danışıq hərəkətlərinin dinamik koordinasiyasının inkişafına yönəlməlidir.

3. Dil və dodağın qarşılıqlı əlaqəsini təmin edən tapşırıqların olması zəruridir, çünki səslərin tələffüzü zamanı bu orqanlar birgə fəaliyyət göstərir.

4. Məşğələlər uşağı yormamaq üçün müəyyən fasilələrlə keçirilməlidir.

Artikulyasiya tapşırıqlarının növləri aşağıdakılardır:

Dodaqlar üçün tapşırıqlar:

- «Təbəssüm» – dodaqları təbəssüm vəziyyətində (dişlər görünməmək şərti ilə) saxlamaq;
- «Çəpər» – bir-birinin üstündə olan dişləri təbəssümlü dodaqlardan göstərmək;
- «Borucuq» – dodaqları borucuq şəklində irəli uzatmaq;
- «Dovşan» – dişləri qapalı vəziyyətdə saxlamaqla üst dodağı, üst kəsicici dişlər görünmək şərti qaldırmaq;
- «Kürəkçik» – dili enli vəziyyətdə ağızdan çıxardaraq, əzələləri zəiflətmək və alt dodağın üzərinə qoymaq; (Nəzarət etmək lazımdır ki, dil titrəməsin) dili bu vəziyyətdə 10 – 15 saniyə saxlamaq;
- «Fincan» – ağız geniş açaraq dili enli vəziyyətdə üst dişlərə tərəf qaldırmaq, lakin onlara toxundurmamaq; dili bu vəziyyətdə 10 – 15 saniyə saxlamaq;
- «İynəcik» – ağız açaraq dili çox irəli çıxartmaq və gərginləşdirərək daraltmaq; bu vəziyyətdə 15 saniyə saxlamaq;
- «Təpəcik» – ağız azca açaraq, dilin yan tərəflərini üst azı dişlərə sıxmaq; dilin ucunu alt ön dişlərə dirəmək; bu vəziyyətdə 15 saniyə saxlamaq [Volkova L., Shaxovskaya S. 1998].

Dinamik hazırlıq məşqləri:

- «Saat» – dili daralmış vəziyyətdə ağızdan çıxardaraq, gah sağ, gah da sol tərəfə uzatmaq (Dilin hərəkətinə ağızın küncündən, asta templə başlamaq lazımdır. Hərəkət 10–15 dəfə loqopedin nəzarəti altında yerinə yetirilir).

• «Atcıgaz» – dili damağa sorub yapışdırmaqla şaqıldatmaq; dilaltı pərdəni dartmaqla asta və güclü şaqıldatmaq; hərəkəti 10–15 dəfə yerinə yetirmək;

• «Göbələk» – ağızı açmaq; dili damağa sorub yapışdırmaq; dili damaqdan ayırmadan alt çənəni aşağı dartmaq; hərəkəti 15 dəfə yerinə yetirmək («Atcıgaz»dan fərqli olaraq, bu tapşırıqda dil damaqdan ayrılmalıdır);

• «Yelləncək» – dili dar vəziyyətdə ağızdan çıxardaraq, onu ardıcılıqla gah buruna, gah da çənəyə tərəf uzatmaq (Bu zaman ağız yumulmamalıdır. Tapşırıq loqopedin sayması ilə 10–15 dəfə yerinə yetirilir);

• «Dadlı mürəbbə» – dili enli vəziyyətdə ağızdan çıxardaraq üst dodağı yalamaq və geri qaytarmaq; 15 dəfə təkrarlamaq;

• «İlan» – ağızı geniş açaraq, dili çox irəli çıxartmaq, gərginləşdirərək daraltmaq; dar vəziyyətdə maksimum irəli uzatmaq və yenidən ağız boşluğuna çəkmək; asta tempdə 15 dəfə təkrar etmək;

• «Rəngsaz» – ağızı azacıq açmaqla dili çıxarmaq; alt və üst dodağı dairəvi yalamaq; hərəkəti, istiqaməti dəyişməklə, 10 dəfə yerinə yetirmək;

• «Çarx» – dilin ucunu alt ön dişlərlə dirəmək; dilin yan tərəflərini üst azı dişlərlə sıxmaq; enlənmiş dili irəli uzatmaq və yenidən ağıza qaytarmaq; hərəkəti 15 dəfə təkrarlamaq. («Təpəcik»dən fərqli olaraq, bu tapşırıqda dil diyircək formasında irəli-geri hərəkət edir) [Əzizova Z.M., Cəfərova R.Q., İsmayılov Ş.N. 2008].

II. İlk tələffüz bacarıq və vərdişlərinin formalaşdırılması mərhələsi. Bu mərhələdə əsas məqsəd xüsusi seçilmiş materiallar əsasında səslərin düzgün tələffüzünün formalaşdırılmasından ibarətdir. Bu mərhələ aşağıda göstərilən qaydalar üzrə reallaşdırılır:

- səslərin qoyuluşu;
- nitq bacarıqlarının avtomatlaşdırılması;
- nitq bacarıqlarından düzgün istifadə qaydalarının formalaşdırılması;
- səsləri diferensiasiya etmək bacarığının formalaşdırılması.

Uşaq ilk səslərin yaranması anından ilk tələffüz vərdişlərinin yaranması dövrünə qədər olan müddətdə müəyyən inkişaf mərhələlərindən keçir.

A.N Qvozdıyev uşağın səsə yiyələnmə dövrünün mərhələləri haqqında danışıarkən onun 30–45 və ya daha çox günün əhatə etdiyini vurğulamışdır [Filicheva T.B., Tumanova T.B. 1999]. Səsin qoyuluşu probleminə müxtəlif alimlərin öz yanaşmaları vardır. F.F.Pay öz tədqiqatlarında səsin qoyuluşunun 3 mərhələdən keçdiyini qeyd etmişdir.

1-ci mərhələdə uşaq eşitmə ilə yanaşı görmə, toxunma, əzələ hissiyyatlarından da istifadə edir. Fişıldayan və sonor səslərin qoyuluşu zamanı loqopedik iş uğurla başa çatdırılır.

2-ci mərhələdə isə səsin qoyulması prosesində xüsusi zondlardan istifadə olunur. Loqoped zonddan istifadə yolu ilə uşaqdan bəzi səsləri təkrarlamasını xahiş edərək, səsin tələffüz, artikulyasiya məxrəcini dəyişməyə nail olur. Nəticədə

başqa səs alınır, məsələn, uşaq müəyyən bir hecanı təkrar edərkən, loqoped zond dilin altında yerləşdirir və onu yuxarı alveollara tərəf azca qaldırır. Uzun müddətli məşqlərdən sonra uşaq artıq zondun köməyi olmadan lazım olan artikulyasiya mövqeyini qəbul edir.

3-cü mərhələ, əsasən, əvvəlki mərhələyə uyğunlaşma əsasında həyata keçirilir. Bu mərhələdə səsin qoyulması prosesində yamsılama və izah etmə aparıcı rol oynayır [Filicheva T.B., Chirkina G.V. 2003]. Bu halda uşaq daha aktiv olur və sonrakı mərhələlərdə loqopedin köməyindən istifadə etmədən tələb olunan tapşırıqları yerinə yetirə bilər.

Səsin tələffüzünün avtomatlaşdırılması prosesi sadə fonetik tərkibli, xüsusi seçilmiş heca və sözlərin məşq tapşırıqlarından ibarətdir.

Səsin qoyulması xüsusi olaraq seçilmiş heca və sözlərin əvvəlində, ortasında və sonunda işlədilməklə avtomatlaşdırılır. Avtomatlaşdırılma işinə, adətən, bir səs qoşulur, lakin mürəkkəb dislaliya zamanı, səslər artikulyasiya cəhətdən bir-birinə zidd olarsa, iki səs də qoşmaq olar. Əks halda interferensiya (qarışıqlıq təsir) yaranabilir.

Səslərin diferensiasiyası üzərində iş seçmə əməliyyatının normallaşmasına kömək edir. Diferensiasiya işinə eyni vaxtda bir cüt səs daxil edilir. Səslər eyni artikulyasiya qrupuna daxil olduğu üçün onları cüt-cüt diferensiallaşdırmaq lazımdır, məsələn, $\varphi - c$, $s - z$, $r - l$ və s.

III. Kommunikativ vərdiş və bacarıqların formalaşdırılması mərhələsi.

Bu mərhələdə əsas məqsəd uşaqda ünsiyyət prosesində onun mənimsəmiş olduğu nitq səslərindən düzgün istifadə etmək bacarıq və vərdişlərini formalaşdırmaqdır. Bu mərhələdə məşğələ zamanı bu və ya digər səsin çoxluq təşkil etdiyi cümlələrdən, mətləbdən, nitqin ayrı-ayrı forma və növlərindən, yaradıcı materiallardan geniş istifadə olunur. Səslərin tələffüzündə olan yanlışlıqları aradan qaldırmaq üçün məşğələlər müəyyən ardıcılıqla aparılır. Tələffüz defektlərinin özünü bəzən yazıda da göstərdiyini nəzərə alsaq, məşğələlər şifahi tapşırıqlarla yazılı tapşırıqların inteqrativ keçirilməsi ilə daha səmərəli nəticə verir. Belə hallar, xüsusən, səslərin qarışması, yanlış səslənməsi səs birləşməsinin defektli tələffüzü və eşitmənin zəif olması ilə bağlıdır.

Loqopedik məşğələləri aparmaq üçün aşağıdakı əşyalar lazımdır: güzgü, zond dəsti, tibbi qaşiq, pambıq, spirt, didaktik və illüstrativ materiallar toplusu, ev tapşırığı dəftəri, lüğət, xüsusi ədəbiyyat, loqopedik məşğələnin qeydiyyat vərəqəsi, loqopedin nitqi müayinə protokolu.

Fitli və fişiltılı səslərin tələffüzü zamanı qüsurların aradan qaldırılması və səslərin tələffüzünün avtomatlaşdırılması. Fitli və fişiltılı səslərin qüsurlu tələffüzünə sığmatizm deyilir.

Sığmatizmin aşağıdakı növləri qeyd olunur:

dişarası; dodaq-diş; dişarxası; fişiltılı; burun; yan sığmatizmi [Hüseynova N., Ağayeva T. Baki, 2017].

Siqmatizmin korreksiyası zamanı loqoped onun hər bir növündə görmə və eşitmə nəzarətindən istifadə edir. Məşğələ zamanı loqoped güzgü qarşısında oturaraq, artikulyasiya orqanlarının düzgün vəziyyətini uşağa izah edir.

Dişarası siqmatizm zamanı loqoped uşaqdan alt və üst dişlərini yaxınlaşdıraraq, *s* səsini uzun tələffüz etməsini xahiş edir. Xüsusi zond və tibbi qaşığın ucu ilə uşağın dilinin ucunu alt ön dişlərin arxasına doğru endirir.

Dodaq-diş siqmatizmi zamanı loqoped uşaqdan dodaqlarını aralmasını və kəsic dişləri üstü açıq vəziyyətdə güzgüdə göstərməklə *s* səsini tələffüz etməsini xahiş edir.

Dişarxası siqmatizmin korreksiyası zamanı loqoped iki üsuldən istifadə etməklə qüsuru aradan qaldırır:

a) Zondun və ya tibbi qaşığın ucu ilə dilin ön tərəfindən basaraq, dilin ucunu alt ön dişlərin arxasına endirmək lazımdır ki, dişlərin arasından hava axını çıxa bilsin.

b) Uşaq dilin ön tərəfini alt və üst kəsic dişlərin arasında enlənmiş vəziyyətdə saxlamalıdır. Dili belə vəziyyətdə saxlamaqla uşaq nəfəsvermədə dilin ucunda hava axını hiss edir.

Fışılıtlı siqmatizmin korreksiyası zamanı «b» bəndində göstərilən üsuldən istifadə olunur. Bu halda uşağa dili ağız boşluğuna çəkərək gərginləşdirməyi tərgitmək lazımdır.

Yan siqmatizmin korreksiyası zamanı loqoped dodaqların arasında geniş açılmış dilin ön tərəfinə üfünməyi öyrənməyi məsləhət görür.

Burun siqmatizmini aradan qaldırmaq üçün əvvəlcə uşaqda ağız boşluğunda düzgün nəfəsalmanı formalaşdırmaq lazımdır. Bunun üçün məşğələ zamanı üfünmə tapşırıqları yerinə yetirilir.

Lamdasizmin korreksiyası. [L] səsi dil-diş səsləri qrupuna aid edilmişdir. [l] səsini tələffüz qüsuru lamdasizm, onun Azərbaycan dilində digər səslərlə əvəz olunmasına *paralamdasizm* deyilir. Lamdasizm qüsurlarında [l] səsi tələffüz olunmur (*lampə – ampə, alma – ama*);

[L] – yumşaq tələffüz edilir (*lampə – lyampə, dolma – doylma*);

[l] – burunda tələffüz edilir.

Lamdasizmin korreksiyası zamanı aşağıdakı üsullardan istifadə olunur.

1-ci üsul. Uşaq güzgü qarşısında əyləşir. Ondən dilin ucunu alt və üst çənədəki ön dişlərin arxasına toxundurmaq xahiş olunur. Nəticədə *l* səsinə yaxın səs alınır. Bu üsulla uşaq *l* səsini ayrılıqda uzun tələffüz edir.

2-ci üsul. Uşağa, dodağını uzadaraq, *u* səsini tələffüz etmək təklif olunur. 1-ci üsuldən istifadə edərkən *l* səsini aydın tələffüzü alınmadıqda 2-ci üsuldən istifadə olunur. Daha sonra səs hecalarda, sözlərdə möhkəmləndirilir [Əliyeva S., Ağayeva T. 2016].

Rotasizmin korreksiyası. *R* səsini qüsurlu tələffüzü *rotasizm*, Azərbaycan dilində *r* səsini başqa səslərlə əvəz edilməsi isə *pararotasizm* adlanır. *R* səsini

tələffüzündəki qüsurları aradan qaldırmaq üçün bir neçə üsuldən istifadə etmək olar.

1-ci üsul. Güzgü qarşısında oturmuş uşaqdan ağızını geniş açaraq, dilini üst ön dişlərə, yuvaqlara tərəf qaldırmaqla *r* səsini uzun tələffüz etməsi xahiş olunur. Bu zaman zonda və tibbi qaşığı dilin altına qoymaqla, dildə titrəyişli hərəkət yaratmaq lazımdır.

2-ci üsul. Loqoped yuxarı yuvaqda *r* səsini aydın, uzun tələffüz edildiyini müəyyən etdikdən sonra onu hecada, sözdə möhkəmləndirir.

3-cü üsul. Uşaqdan ağız yarıcaq vəziyyətdə, dilin ucu üst yuvaqlara söykənmiş halda *d* səsini sürətlə tələffüz etməsi xahiş olunur.

Kappasizmin korreksiyası. *K* səsini qüsurlu tələffüzü *kappasizm* adlanır. Bu nitq qüsurlu aradan qaldırmaq üçün uşağı güzgü qarşısında oturaraq, artikulyasiyanı göstərməklə və yamsılama yolu ilə korreksiya məşğələləri aparılır.

K səsini qoyuluşuna *t* səsndən başlanır və uşağa *ta* hecasını ardıcıl tələffüz etmək tövsiyə olunur. *K* səsini artikulyasiyası tədricən dəqiqləşir və uşaq artıq müstəqil şəkildə *k* səsini tələffüz edir. Sonra *k* səsini tələffüzü hecalarda, sözlərdə, cümlələrdə avtomatlaşdırılır.

Xitizmin korreksiyası. *X* səsini qüsurlu tələffüzü *xitizm* adlanır. Xitizmin korreksiyasında iki üsuldən istifadə olunur:

Birinci halda, adətən, zəifləşdirilmiş qırtlaq küyü eşidilir. Bu zaman hava axını damaqla dil arasından deyil, səs tellərində yaranmış yarıqdan keçir.

İkinci halda *x* səsini artikulyasiyasının yaranmasında dil fəal iştirak edir, damaqla qapanma yaranır. *X* səsini artikulyasiyası tədricən dəqiqləşir və uşaq artıq müstəqil şəkildə *x* səsini tələffüz edir.

Qammasizmin korreksiyası. *Q* səsini qüsurlu tələffüzü analoji olaraq xitizmin və kappasizmin yuxarıda göstərilən növlərinə uyğun gəlir. Əgər uşaq *k* səsini düzgün tələffüz edərsə, qammasizmi aradan qaldırmaq üçün *q* səsi ilə *k* səsi arasındakı fərq izah etmək və göstərmək lazımdır. Bu zaman cüt hecalardan istifadə etmək olar: *afa-ava, asa-aza, aqa-aja, apa-aba, aka-aqa* və s. Uşaq bu hecaları loqopedin ardınca tələffüz etməlidir ki, əlini boğazına qoymaqla cüt fonemlərin cingiltisinə nəzarət edə bilsin [Hüseynova N., Ağayeva T. 2017].

Göstərilən üsul nəticə vermədikdə loqoped səsini qoyuluşunda mexaniki üsuldən istifadə edir. Bu halda *q* səsini qoyuluşuna *d* səsndən başlanılır.

Yotasizmin korreksiyası. *Y* səsini qüsurlu tələffüzünə daha çox məktəbəqədər yaş dövründə təsadüf edilir – *y* səsi *l* səsi ilə əvəz olunur.

Sadə halda qüsurlu korreksiyasında *l* səsini *i* sait səsi ilə əvəz edilməsindən istifadə olunur. Uşağa *ia, ai, aia, io, oi* səs birləşmələrini uzun tələffüz etmək tapşırılır. Sonra tapşırıqlar çətinləşdirilir, tədricən *i* saiti qısaldılır və qeyri-heca səsinə çevrilir.

Nəticə / Conclusion

Aparılan tədqiqatlara əsaslanaraq bu nəticəyə gəlik ki, loqopedik korreksiya nəticəsində məktəbəqədər yaş dövründə dislalialı uşaqlarda səs tələffüzü pozulmalarını aradan qaldırmaq mümkündür. Qeyd etmək lazımdır ki, loqoped korreksiya işinin təşkili üzərində işləyərkən, mütləq hər bir uşağın fərdi və yaş xüsusiyyətlərini nəzərə almalıdır. Düzgün tələffüzün formalaşması üzrə məşğələlər sistemliliyi ilə fərqlənir və bu məşğələlər, həftədə 3 dəfədən az olmayaraq, keçirilməlidir. Səsin qoyuluşunu fərdi məşğələlərdə, sonra isə qruplarla aparmaq olar. Bunun üçün eyni səs qüsuru olan uşaqlar bir qrupda birləşdirilirlər. Belə qruplar adətən 3-4 nəfərdən təşkil edilir. Fərdi və qrup məşğələləri 15 dəqiqədən artıq olmamalı və uşaqları yormamalıdır.

Ümumiyyətlə, dislalialı aradan qaldırmaq üçün məktəbəqədər yaş mərhələsi ən səmərəli yaş dövrü hesab olunur.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat / References

1. «Azərbaycan Respublikasında xüsusi qayğıya ehtiyacı olan (sağlamlıq imkanları məhdud) uşaqların təhsilinin təşkili üzrə inkişaf Proqramı (2018–2024-ci illər)». Bakı.
2. Əliyeva S., Ağayeva T. (2016). Loqopediyanın nəzəri-praktik əsasları. Bakı.
3. Əzizova Z.M., Cəfərova R.Q., İsmayılov Ş.N. (2008). «Loqopediyanın nəzəri əsasları haqqında ümumi məlumat» (dərs vəsaiti). Mingəçevir, 202 s.
4. Hüseyinova N., Ağayeva T. (2017). Loqopediya (dərslük). Bakı, 389 s.
5. Volkova L., Shaxovskaya S. (1998). Logopedia. (uchebnik dlya studentov defectol. fac. ped. vuzov). Moskva: Gumanit. izd. sentr «VLADOS», 680 s.
6. Jixareva-Norcina Y.B. (2005). Domashnyaya tetrad dlya logopedicheskix zanyatiy s detmi. (posobie dlya logopedov i roditeley, 9 albomov), Moskva, Gumanit. izd. centr « VLADOS ».
7. Seliverstov V. (1981). Igri v logopedicheskoy rabote s detmi. (posobie dlya logopedov i vospitateley detsadov, 3-ye izd.) Moskva, «Prosvesheniye», 192 s.
8. Filicheva T.B., Tumanova T.B. (1999). Deti s fonetiko-fonematcheskim nedorazvitiem. Vospitanie i obuchenie. Uchebno-metodicheskoe posobie dlya logopedov i vospitateley. Moskva, «Gnom-Press».
9. Filicheva T.B., Chirkina G.V. (2003). «Vospitanie i obuchenie detey doshcolnogo vozrasta s fonetiko-fonematcheskim nedorazvitiem rechi». Programma i metodicheskoye rekomendacii dlya doshcolnogo obrazovatel'nogo uchrejdeniya kompensiruyushogo vida (starshaya gruppy). Moskva, «Shkolnaya Pressa».